

INSTITUUTOTALOUSTIETEEN PERUSTEET

www.ace-economics.fi/mvihanto

LUKU 1

MITÄ ON INSTITUUTOTALOUSTIEDE?

Martti Vihanto

Luku perustuu aikaisempiin julkaisuihin ”Tasapaino-oletus ja vapauden väheksyntä taloustieteessä”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 96(1), 2000, s. 39-47 sekä ”Johdanto: Mitä on instituutitaloustiede?” kirjassa *Instituutitaloustieteen nykyisiä suuntia*, toim. Martti Vihanto. Turun korkeakoulujen yhteiskunnallistaloudellinen tutkimusyhdystys, Turku 2005, s. 7-13. – Päivitetty 1.9.2011.

Kansantaloustiede ymmärretään usein tieteenalaksi, joka tutkii rahaa, kaupankäyntiä ja aineellista varallisuutta. Taloustieteilijöille itselleen kyse on pikemmin tieteestä, joka tutkii taloudellisia ja muitakin yhteiskunnallisia ilmiöitä olettamalla ihmiset niiden taustalla rationaalisiksi. Taloustieteen ortodoksisessa oppisuunnassa mennään pisimmälle ja oletetaan, että rationaalisuus on rajoittumatonta. Luvussa hahmotellaan lähestymistapaa, jossa rationaalisuuden rajoitteet otetaan järjestelmällisesti huomioon, ja jossa pyritään muutenkin ortodoksiaa laajempaan tarkastelutapaan talouden toiminnan selittämisessä.

1. Tieteen menetelmät

Ihmiset ovat pyrkineet lisäämään tietoa ja etsimään totuutta ammoisista ajoista lähtien. Ensimmäisinä ovat muovautuneet tiedon alueet, joilla luotettavan tiedon hankkiminen on kaikkein helpointa. Kun järjestelmällinen talouden tutkimus vähitellen lisääntyi 1800-luvulla, oli ymmärrettävää, että mallia otettiin vanhoista tieteistä. Kokemusten hyödyntäminen niiden tutkimusmenetelmistä helpotti uuden tieteen syntymistä, mutta se johti myös onnettomiin seurauksiin.

Ihmiset oppivat varhain tietämään, että Kuu kiertää Maan ympäri säännöllistä aikataulua noudattaen. Tieto saatiin induktiolla. Ihmiset tekivät toistuvasti aistihavain-toja taivaankappalten liikkeistä ja löysivät niistä lainalaisuuksia, jotka osoittautuivat ajan mittaan pysyviksi. Kuun kiertoaika Maan ympäri on tarkasti ottaen 27,3217 vuorokautta. Tähtitiede on sittemmin saanut selville, että Kuun pyörähdysaika akselinsa ympäri on täsmälleen yhtä pitkä ja lyhenee jatkuvasti joskin äärimmäisen hitaasti. Tiedot ovat induktion luonteesta johtuen siinä mielessä epävarmoja, että ne voivat koska tahansa muuttua eikä niiden avulla voida täysin luotettavasti ennustaa tulevaisuutta.

Lukemattomat sukupolvet ennen meitä ovat osanneet laskea, paljonko neliön-muotoisen alueen poikki oikaiseminen lyhentää kulkijan matkaa. Jos reitti menee suoraan kulmasta kulmaan ja vaihtoehtona on alueen reunoja pitkin kiertäminen, matka lyhenee 29,2893 prosenttia. Tämä saadaan selville deduktiolla, jossa päättelysuunta on yleisestä tapauksesta yksittäiseen. Päätelmä on tässä tapauksessa täysin varma päinvastoin kuin edellä, mutta deduktion luonteesta johtuen se voidaan esittää vain tietyin alkuoletuksin. Jos alue on muuten tasainen paitsi että keskellä on mäennyppylä, oikotie lyhentääkin matkaa vähemmän ja uudet laskelmat ovat tarpeen.

Myös taloustiede käyttää deduktiota ja induktiota pyrkiessään saamaan tietoa kansantaloudesta ja sen toiminnasta. Esimerkki deduktiivisesta päättelystä on kulutushyödykkeiden kysynnän selittäminen mallissa, jossa kuluttajalla on käytössään annettu määrä rahaa, hän voi ostaa rahoillaan kahta eri hyödykettä, ja hyödykkeiden hinnat ovat tietyllä tasolla. Jos jommankumman hyödykkeen hinta alenee, mallissa sen kysyntä kasvaa. Tällaista hinnan ja kysytyn määrän välistä suhdetta kutsutaan kysynnän laiksi. Oppikirjoissa muistetaan aina mainita Giffenin paradoksi, joka muodostaa mallin johtopäätökseen poikkeuksen. Oletetaan, että kuluttaja elää köyhyudessa ja valtaosa hänen rahoistaan menee makkaran tai muun halvan elintarvikkeen ostoon. Makkaran

hinnan alentuessa rahaa jää niin paljon yli, että sillä voi ostaa silloin tällöin possunpaistia, ja makkaraa tarvitaan nälän voittamiseksi aikaisempaa vähemmän. Hinnan aleneminen johtaa kysynnän pienenemiseen.

Deduktiivisessa taloustieteessä päätelmiä testataan eli koetellaan arvioimalla oletusten mielekkyys, tarkistamalla päättelyn virheettömyys sekä vertaamalla tuloksia kokemukseräiseen tietoon. Oletusten ei tarvitse olla realistisia siinä mielessä, että ne kuvaisivat täsmällisesti todellisuuden oloja. Joissakin malleissa voidaan hyvin olettaa, että edellä mainittu kuluttaja tietää tarkasti käytettävissä olevan rahan määrän. Todellisuudessa kuluttaja saattaa laskea rahansa väärin ja karrata marketin kassalle liikaa tavaraa. Jono on pitkä, ja hätäpäissään kuluttaja ottaa jotain pois umpimähkään ja jättää sen kassanhoitajalle.

Milton Friedmanin kuuluisassa esimerkissä tutkijalla on lupa olettaa, että biljardinpelaaja pystyy ratkaisemaan päässään monimutkaisia matemaattisia yhtälöitä seuraavaa lyöntiä miettiessään. Edellytyksenä teorian hyväksymiselle osaksi tiedettä on vaadittava, että sen avulla kyetään ennustamaan riittävän luotettavasti pelaajan käyttäytymistä. Mitä väliä sillä on, miten ruoka on valmistettu, kunhan se maistuu hyvältä.

Induktiivisessa taloustieteessä etenemissuunta on päinvastainen. Tutkija pyytää kotitaloutta toimittamaan hänelle vuoden ajan kaikki markkettiososten kassakuitit ja katsoo sitten niistä, miten tietyn hyödykkeen hinnan muutokset ovat vaikuttaneet ostomäärään. Negatiivinen suhde hyödykkeen hinnan ja sen kysynnän välillä saattaa ilmetä myös tällaisessa tutkimuksessa. Tutkija ei kuitenkaan pysty yleistämään tulosta muihin kotitalouksiin tai edes tutkittuun kotitalouteen tulevina vuosina. Kuluttaja saattaa lisätä hyödykkeen kulutusta siksi, että sen hinta on alentunut, mutta syynä voi myös olla odotettavissa oleva hinnan kohoaminen, tulojen kasvu, korvaavan hyödykkeen kallistuminen, maun muuttuminen tai jokin lukemattomista muista tekijöistä ja niiden yhdistelmistä.

Induktiivinen tutkimus tuottaa luotettavia tuloksia vain siinä tapauksessa, että kaikki muut vaikuttavat tekijät kuin tarkasteltavana olevat pystytään kontrolloimaan. Esimerkiksi matkan lyheneminen neliönmuotoisen alueen poikki oikaisemalla riippuu muistakin tekijöistä kuin mistä Pythagoraan lauseessa on kysymys. Jos lausetta lähdetään testaamaan kokeella, jossa 100 koeryhmän jäsentä kulkevat eri puolilla Suomea neliönmuotoisten alueiden läpi oikaisten ja toiset 100 vertailuryhmän jäsentä samanmuotoisten alueiden reunoja kiertäen, testaajan on huolehdittava muun muassa

siitä, että maa on kaikkialla tasainen ja koehenkilöt tosiaan kulkevat määrättyä reittiä pitkin. Induktiivisen tutkimuksen päätelmiä koetellaan toistamalla samaa tutkimusasetelmaa erilaisissa olosuhteissa ja eri aikoina, suurentamalla otoskokoa sekä kehittämällä uusia asetelmia, joissa oletukset ja rajaukset ovat toisenlaisia.

2. Mallit ja niiden soveltaminen

Taloudellisille ja muille yhteiskunnallisille ilmiöille on ominaista tavaton monimutkaisuus. Taloustieteen kyky selittää kompleksisista todellisuutta syntyy mallien käytöstä. Sen sijaan, että tarkasteluun otettu ilmiö pyrittäisiin ymmärtämään kokonaisuudessaan ja kaikessa monitahoisuudessaan, tehtävä pilkotaan mallien avulla hallittavissa oleviin osiin. Mallit voidaan jakaa teoreettisiin ja empiirisiin (< [lat.] *empiricus* kokemusperäinen), joista kummastakin oli edellä esimerkki. Niiden avulla ei pystytä koskaan rakentamaan yhtenäisteoriaa talouden toiminnasta. Täydellisen teorian tavoite on saavuttamaton jopa fysiikan kaltaisissa kovissa luonnontieteissä.

Kukin malli tai ajatuskoe valottaa vain yhtä tai enintään muutamaa todellisuuden aspektia. Todellisuudesta saadaan näin jäsentynyt kuva, ja päättelyyn tulee napakkuutta ja ryhtiä. Mallien luonteesta johtuen erilaiset oletukset ovat taloustieteelle ominaisia. Oletukset vaihtelevat selitettävästä asiasta riippuen. Introspektio eli itsehavainnointi on mallien kehittämisessä keskeinen menetelmä. Hyvän taloustieteellisen mallin ei tarvitse olla matemaattinen, ja se voi hyvin olla tarina, jossa on niin kuin lastensaduissa jokin mieleen jäävä viisaus tai ohje.

Taloustieteen mallit ovat verrattavissa maastosta tehtyihin karttoihin. Jokainen kartta kertoo käyttötarkoituksensa mukaisesti vain tiettyjä Aspekteja maastosta. Käyttäjän tehtävänä on ensinnäkin osata valita oikeat kartat kutakin tarkoitusta varten, ja tämän jälkeen tulkita karttoja oikealla tavalla. Ainutkaan olemassa oleva kartta ei toista täydellisesti kaikkia maaston yksityiskohtia.

Esimerkkinä taloustieteilijän saamasta tehtävästä on sen ratkaiseminen, pitäisikö julkisen vallan kieltää horisontaaliset hintakartellit. Tällaisista kilpailunrajoituksista on kysymys, kun samalla toimialalla toimivat yritykset sopivat myymiensä tuotteiden hinnoista kilpailun rajoittamisen tarkoituksessa. Taloustieteen menettelytapa on etsiä mallien avulla näkökohtia, joita on esitettävissä kiellon puolesta ja sitä vastaan.

Lopulliseen päätökseen horisontaalirajoituksen kieltämisen suotavuudesta ei päästä yksin tieteellisin perustein. Ratkaisu jää soveltajien tehtäväksi kokemuksen ja intuition pohjalta. On todennäköistä, että kieltoperiaatetta pidetään kansantaloudellisesti perusteltuna yleensä mutta ei kaikissa tilanteissa, ja ratkaisu on tehtävä kussakin yksittäistapauksessa erikseen.

Taloustieteilijöiden ammattikunta voidaan jakaa karkeasti mallintajiin ja soveltajiin. Edelliset erikoistuvat rakentamaan teoreettisia ja empiirisiä malleja, joita jälkimmäiset sitten käyttävät tulkitessaan taloudessa esiintyviä ilmiöitä, määrittäessään syitä havaituille ongelmille ja suunnitellessaan korjaavia toimenpiteitä. Soveltavassa taloustieteessä ekonomistin ammattitaito perustuu erilaisiin oletuksiin perustuvien mallien tuntemukseen ja niiden avulla koottujen ”muistilistojen” hallintaan. Ammatin tärkein, vaikein ja ehkä kadehdituin osa on kyky muodostaa tämän tiedon avulla jäsentynyt kokonaiskuva todellisuuden monimutkaisista ilmiöistä.

Taloustieteen kolme osaa ovat positiivinen taloustiede, normatiivinen taloustiede ja *art* eli taito. Positiivisessa taloustieteessä tarkastellaan, miten asiat ovat, ja normatiivisessa taloustieteessä, miten asioiden pitäisi olla. Taitoa käyttää kaikkea olemassa olevaa tutkimustietoa voidaan kutsua soveltavaksi taloustieteeksi.

Soveltava taloustiede vaatii harjoittajaltaan monipuolisia valmiuksia. Historiantutkimuksessa tutkija tarvitsee vielä laajempia tietoja ja luovempaa mielikuvitusta. Metodikirjassaan *Haluatko historiankirjoittajaksi?* Suomen historian professori Jussi T. Lappalainen kirjoittaa, että mitään yleispätevää ja kaikkeen soveltuva tutkimusmenetelmää ei voi olla olemassa.¹ Menetelmät kussakin käytännön tehtävässä on valittava tapauksen mukaan, ja ne muodostavat vaihtelevia kokonaisuuksia. Historiantutkija käyttää työssään erilaisia hypoteeseja tai malleja, jotka ovat parhaimmillaan valaisevia ajatuskokeita ja järkeenkäyviä yksinkertaistuksia. Työn edetessä kokeillaan erilaisia malleja, yhdistellään niitä eri tavoilla ja kehitellään ehkä kokonaan uusia malleja. Historiantutkija niin kuin taloustieteilijäkin voi aloittaa empirian tutkimuksen myös ilman tarkasti muotoiltua ennakkoajatusta tai hypoteesia siitä, millaisia tuloksia on odotettavissa.

Soveltavassa taloustieteessä joudutaan käyttämään kaikkia empiirisen tutkimuksen menetelmiä, joita tiede suinkin pystyy tarjoamaan. Jos tavoitteena on selittää, miksi nimellispalkat eivät kovin helposti alene taantumassa, kysymykseen tulee muun muassa

¹ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002, s. 55.

kysely- ja haastattelututkimus (engl. *survey*). Muita empiirisen tutkimuksen menetelmiä ovat tapaustutkimus ja kokeellinen tutkimus. Taloustieteessä korostetaan perustellusti kvantitatiivisten menetelmien ja erityisesti ekonometrian merkitystä. Se ei yksin riitä, sillä olisi epärationaalista olla käyttämättä laadullisia menetelmiä, joiden on muissa yhteiskuntatieteissä havaittu tuottavan hyödyllistä tutkimustietoa. Ekonometrikko saisi monesti helpommin ja paremmin tuntumaa talouden toimintaan menemällä kentälle sen sijaan, että istuu työhuoneessaan ja tekee tietokoneajoja kenties valmiilla muiden keräämällä tilastotiedolla. Ekonometria on tilastotieteen erikoisala, jossa taloudelliset ilmiöt pyritään saattamaan mitattavaan muotoon ja esimerkiksi aikasarja-analyysiin käyviksi muuttujiksi.

Edellä tarkoitettujen mallien lisäksi taloustieteessä on päätösmalleja. Tärkeimmät niistä ovat tilastollisten menetelmien avulla rakennettuja makrotalouden moniyhtälömalleja, joiden avulla yritetään ennustaa lähitulevaisuuden suhdannekehitystä. Tällaisten mallien hyvyyskriteerinä on tarkoituksenmukaisuus. Ne ansaitsevat paikkansa taloudellisen tiedon kentässä, jos esimerkiksi yksityinen yritys havaitsee riippuvuutta oman liikevaihtonsa ja tietyllä tavalla lasketun bruttokansantuotteen välillä, ja katsoo järkeväksi maksaa osuvista BKT-ennusteista niiden laatijalle. Bruttokansantuote on tilastollinen aggregaattisuure, jossa on maan alueella syntyneen kokonaistuotannon arvo yhteenlaskettuna. Muita esimerkkejä päätösmalleista ovat rahoitustaloustieteessä kehiteltävät johdannais- ja muiden rahoitusmarkkinainstrumenttien hinnoittelumallit, joiden ymmärtäminen ja käyttö saattaa edellyttää huipputason matemaattisia taitoja. Päätösmalleja ja niiden käyttöä ei tarkastella tässä kirjassa.

3. Rationaalisuusoletus ja ortodoksian rajallisuus

Taloudelliset ilmiöt ovat niin monitahoisia ja monimutkaisia, että ainutkaan olemassa oleva tieteenala ei yksinään pysty selittämään niitä kaikissa yksityiskohdissaan. Selitystehtävän onnistumiseksi tarvitaan järkevää työnjakoa sekä tieteenalojen välillä että kunkin tieteenalan sisällä yksittäisten tutkijoiden kesken. Työnjako tieteessä muuttuu yhteiskunnallisen kehityksen kuluessa niin kuin työnjako kaikkialla muualla yhteiskunnassa. Aikojen kuluessa ja sattumien kautta muovautuneiden raja-aitojen siirtäminen tieteenalojen välillä on käytännössä usein hankala toteuttaa. Kirjan

tavoitteena on historian taakasta välittämättä hahmotella ajan vaatimuksia vastaavan taloustieteen suuntaviivoja.

Taloustiede määritellään yleensä yhteiskuntatieteeksi, joka tutkii yhteiskunnallisia ilmiöitä ihmisten rationaalisen käyttäytymisen (< [lat.] *ratio* järki) tuloksena. Tarkastelun kohteena voi määrittelyn mukaan olla lasten hankkiminen perheessä, äänestämisen valtiollisissa vaaleissa tai osallistuminen Punaisen Ristin katastrofikeräykseen. Yhteiskuntatieteiden välinen työnjako ei tämän mukaan määräydy pelkästään tutkimuskohteen mukaan. Rationaalisuusoletuksen selitysvuimasta kertoo muissa yhteiskuntatieteissä kuten valtio-opissa ja jopa sosiologiassa esiintyvä varovainen siirtyminen sen käyttöön. Reaalimaailman elämässä rationaalisuuden edellytykset eivät aina täyty esimerkiksi muisti- ja mielisairauksien vuoksi, ja ihminen voi jälkeinpäin itsekin myöntää toimiensa täydellisen järjettömyyden. Epärationalisuudet on otettava taloustieteessä huomioon, mutta niiden yksityiskohtaisempi tarkastelu on muiden tieteenalojen tehtävä.

Rationaalisuus voidaan määritellä monella tavalla, ja tämä näkyy taloustieteeseen oppisuunnissa. Nykyaikainen kansantaloustiede on saanut alkunsa 1800-luvun loppupuolella rajahyödyn vallankumouksesta, niin kuin vakiintunut oppihistoriallinen tulkinta kuuluu. Kehittyntä taloustieteellistä ajattelua oli esiintynyt jo tätä ennen esimerkiksi Saksassa, mutta vasta muutamilla 1870-luvun kokonaisesityksillä oli ratkaiseva vaikutus tieteenalan kehitykseen. Taloustieteen mullistaneet teokset olivat englantilaisen W. Stanley Jevonsin *The Theory of Political Economy* (1871), ranskalaisen Léon Walras'n *Eléments d'économie politique pure, ou Théorie de la richesse sociale* (1874) sekä itävaltalaisen Carl Mengerin *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871).

Jevons kirjoitti kirjansa esipuheessa, että talousteorian läheinen analogia on staattisessa mekaniikassa. Walras puolestaan katsoi, että kansantalouden vuorovaikutussuhteita voidaan tarkastella matemaattisten yhtälöiden avulla. Menger oli toisilla jäljillä. Hän otti vakavasti epätäydellisyydet ihmisten tietämyksessä ja pyrki ymmärtämään tämän tosiasian seuraukset talouden prosesseihin. Mengeriläisessä taloustieteessä ei ole mekaanisia lainalaisuuksia eikä matemaattisilla malleilla ole siinä juuri käyttöä.

Historian sattumien summana Jevonsin ja Walras'n mekanistinen lähestymistapa on päässyt valta-asemaan taloustieteessä. Ytimeksi on muokkautunut oletus, jonka mukaan ihmiset ovat rajoittumattomasti rationaalisia. Tähän oletukseen perustuvaa taloustiedettä kutsutaan seuraavassa ortodoksiseksi oppisuunnaksi. Siinä kuluttajat,

yrittäjät ja kaikki muut toimijat ovat ikään kuin mekaanisia päätöksentekoautomaatteja, jotka laskelmoivat hyötyjä ja kustannuksia, ja tekevät päätöksensä optimoimalla. Tietämys on jäsentynyttä ja tietämyksen käsittely on rajoittumatonta. Tunteilla ei ole sijaa, tai ainakaan niillä ei katsota olevan vaikutusta päätösten tekemisen prosesseihin. Monissa malleissa mennään vielä pidemmälle ja oletetaan ihmisten olevan kuvitteellisia *homo oeconomicus* -toimijoita tai itsekkäitä minä–minä -robotteja, jotka ovat kiinnostuneita vain itsestään ja oman aineellisen varallisuutensa lisäämisestä.

Tunteet ja emotiot ymmärretään edellä laajasti ihmismielen liikkeiksi, jotka eivät ole tahdonalaisia. Surua ei voi teeskennellä, nälkä tulee kun maha on tyhjä, ja pelko valtaa mielen, vaikei siihen olisi mitään järjellistä syytä. Mies lähtee kauppakeskukseen ostamaan pukua, koska vanha on mennyt pois muodista ja tuntuu herättävän kiusallista huomiota. Myyjä vaikuttaa miellyttävältä, ja mies päättää ostaa toisenkin puvun. Kotiinlähdön sijasta mies intoutuu menemään kenkäosastolle ja jatkaa vielä sieltäkin shoppailua. Illalla mies menee elokuviin, jotta saisi iloa yksinäiseen elämäänsä. Kesken elokuvan salin etuosassa syttyy raju tulipalo, ja mies ryntää vaistomaisesti kohti ovea, josta hän on tullut sisään. Järkevämpi ratkaisu olisi ehkä ollut miettiä hetken ja juosta sivuovelle, jonne kukaan muu ei ymmärrä suunnata.

Taloustiede ei ota kantaa siihen, mikä on ihmisten itsensä mielestä rationaalista, tai miten heidän pitäisi toimia. Näemme erään naisihmisen ostavan marketista punaisia omenia 10 euron kilohintaan, vaikka vieressä on vihreitä euron omenia. Syynä ei ole huono näkö tai hetken mielijohde, sillä aina ostaessaan omenia hän valitsee punaisia eikä koskaan vihreitä. Moni tuttava on ihmetellyt asiaa ja sanonutkin siitä, mutta nainen jatkaa silti niin kuin ennen. Ehkä punaiset sointuvat paremmin hänen tarjoiluvatinsa väriin, ehkä punaiset ovat kotimaisia ja herättävät kansallistuntoja, emme tiedä. Nainen puolestaan ihmettelee, kun yksi hänen tuttavistaan ostaa joka kerta viinakauppaan mennessään 100 euron viinipullon, vaikka samalla rahalla saisi 10 halvempaa. Ainakin taloustieteessä makuasiat ovat subjektiivisia eikä niistä pidä kiistellä.

Ortodoksinen taloustiede on joutunut kritiikin kohteeksi erityisesti sillä perusteella, että optimointimallit eivät selitä taloudellisten ilmiöiden kaikkia puolia. Todellisuuden oloissa ihmiset ovat ajattelevia ja erehtyviä inhimillisiä olentoja, ja heidän toimintaansa liittyy väistämättä yllätyksiä ja virheitä. Optimointimalleissa tällaista epämääräisyyttä ei ole, ja täsmällinen matemaattinen tarkastelutapa käy mahdolliseksi. Erityisen tärkeää on huomata, että ortodoksisen taloustieteen ongelmat

eivät juonnu oletuksista sinänsä, vaan oletusten yksipuolisuudesta. Kaikki taloustiede perustuu oppisuuntaan katsomatta malleihin, ja malleissa on aina oletuksia.

Ortodoksinen taloustiede vaikuttaa ulkopuolisen silmissä liioitellun formaaliselta suhteesta sen tutkimuskohteen eli ihmisten ja näiden välisten suhteiden piirteisiin. Liiallista matemaattisuutta on arvosteltu sekä tieteenalan sisällä että muiden yhteiskuntatieteiden piirissä vuosikymmenien ajan.

Matematiikka on hyödyllinen ja välttämätön väline ekonomistin työkalupakissa, mutta ortodoksisessa taloustieteessä se näyttää nousseen itseisarvon asemaan. *American Economic Associationin* puheenjohtaja ja vähän myöhemmin talousnobelisti Wassily Leontief kutsuu puheessaan vuonna 1970 ”skandaalimaiseksi” taloustieteen taipumusta hioa teoreettista järjestelmää, jolla ei ole paljoakaan tekemistä todellisuuden kanssa. Tasan 40 vuotta myöhemmin toinen Nobelin palkinnon saanut Paul Krugman kirjoittaa artikkelissaan Miten taloustieteilijät saattoivat olla niin väärässä? seuraavasti: ”Oman näkemykseni mukaan taloustiede joutui harhateille, koska ekonomistit ryhmänä erehtyivät pitämään vaikuttavalta näyttävän matematiikan kauneutta totuutena.”² Tilanne ei siis näytä muuksi muuttuneen.

4. Instituutiotaloustieteen tavoitteenasettelu

Taloustieteen ortodoksisen oppisuunnan piirissä tieteenala määritellään enemmänkin sen käyttämien menetelmien kuin tutkimuskohteen mukaan. Usein kuulee tokaisun ”se ei ole taloustiedettä”, kun joku tutkii talouden ilmiöitä muilla kuin optimoinnin ja ekonometrian menetelmillä. Tässä kirjassa kutsutaan instituutiotaloustieteeksi sellaista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, joka pyrkii selittämään talouden ilmiöitä monipuolisesti erilaisiin oletuksiin perustuvien mallien sekä erilaisten empiirisen tutkimuksen menetelmien avulla. Instituutiotaloustieteellinen tutkimus perustuu kaiken taloustieteen tapaan oletukselle ihmisten rationaalisuudesta, mutta se tarkastelee myös rationaalisuuden rajoitteita ja pyrkii rikkaampaan ihmiskäsitykseen kuin mihin ortodoksian steriili optimointirobotti antaa mahdollisuuksia.

Instituutiotaloustiede-nimeä voidaan perustella sillä, että rationaalisuuden rajoitteiden tarkastelu johtaa nopeasti instituutioiden merkityksen korostumiseen talouden

² Kirjassa *Kriisin jälkeen*, toim. Petri Rouvinen & Pekka Ylä-Anttila. Taloustieto 2010, s. 26.

toiminnassa. Instituutiotaloustieteestä puhutaan kirjallisuudessa eri merkityksissä. Tällaisia ovat Veblenin ja Commonsin vanhainstitutionalismi sekä Coasen ja Williamsonin uusinstitutionalismi. Kumpikin näistä sisältää arvokkaita näkökohtia muttei ole yksinään riittävä.

Sosiaalinen instituutio käsitetään joko toimintatavaksi ihmisten välisessä ”pelissä” tai tuota käyttäytymistä rajoittavaksi pelisäännöksi. Kirjassa noudatellaan lähinnä edellistä ja määritellään instituutio säännönmukaisuudeksi, jonka on havaittu esiintyvän laajalti ja pitkään ihmisten käyttäytymisessä tai sen vaikutuksissa. Instituutiot jaetaan epämuodollisiin instituutioihin, oikeusinstituutioihin ja hallintainstituutioihin.

Oikeusinstituutioista tärkeimpiä ovat lait, jotka säädetään jotain tavoitetta varten ja koskevat kaikkia ihmisiä lainkäyttöalueella, ja joita muutetaan halutulla tavalla tarpeen mukaan. Lakien noudattaminen varmistetaan valtion pakkokoneiston avulla. Epämuodolliset instituutiot palvelevat usein samoja tarkoituksia, mutta ne kehittyvät hitaasti ja vaihtelevat kulloisenkin tilanteen ja ryhmän mukaan. Hallintainstituutiot kehittyvät epämuodollisten ja oikeusinstituutioiden alaisuudessa ja tarjoavat myöskin ratkaisuja ihmisten välisessä kanssakäymisessä esiintyviin ongelmiin. Kaikkea institutionaalista evoluutiota ohjaavat ne ihmisen geneettiset ominaisuudet, jotka muovautuivat biologisessa evoluutiossa noin 10000 vuotta sitten päättyneeseen pleistoseeniepookkiin mennessä. Ominaisuuksien tunteminen on välttämätöntä erityisesti moraalien syntymisen ja moraalisen käyttäytymisen selittämisessä.

Instituutioiden ymmärtämiseksi talouden toiminnassa tarvitaan monien tieteenalojen tuntemusta. Instituutiotaloustiede on tämän vuoksi luonteeltaan monitieteistä. Vielä paremmin voitaisiin puhua jälkitieteisestä tutkimuksesta, jossa irrottaudutaan yksittäisten tieteenalojen lähtökohdista ja pyritään selittämään yhteiskuntaa sellaisenaan. Ihmisen ajattelun ja hänen valintojensa ymmärtämiseksi on hyvä tuntee psykologiaa. Ihmisen toiminta ja sen tuloksena syntyvät talouden kehitysprosessit ovat polkuriippuvia, ja tämä luo tarpeen tuntee historiaa. Kaikki tapahtuu institutionaalisissa puitteissa, ja tämän vuoksi on välttämätöntä tuntee oikeuskäytäntöä.

Taloustiede määritellään oppisuunnasta riippumatta tieteenalaksi, joka tutkii yhteiskunnallisia ja erityisesti taloudellisia ilmiöitä olettaen, että ihmisten käyttäytyminen niiden taustalla on rationaalista. Määrittelystä seuraa, että taloudellista ajattelutapaa voidaan soveltaa yhtä hyvin pankin vararikon kuin avioliiton hajoamisen selittämiseen.

Taloustieteen ortodoksisessa oppisuunnassa talouden ilmiöitä selitetään käyttämällä lähinnä optimointia ja ekonometriaa. Muissa oppisuunnissa oletukset ihmisten rationaalisuudesta sekä empiiriset menetelmät ovat monipuolisempia. Näin pystytään ottamaan paremmin huomioon yhteiskunnallisten ilmiöiden monimutkaisuus sekä luomaan edellytyksiä syvälliselle todellisuuden ymmärtämiselle. Instituutiotaloustiede ammentaa kaikista oppisuunnista, joiden moninaisuutta tarkastellaan seuraavassa luvussa.